
L'església a Sabadell. Un estudi sociològic local a l'entorn de les institucions religioses

Gemma Jaumandreu Font i Anna Obradors Pineda

Resum: La ponència que us presentem té a veure amb la recerca en sociologia de la religió que vam duu a terme a la ciutat de Sabadell (1998-1999), amb el suport de l'ISOR (UAB) i el cofinançament de la Fundació Jaume Bofill i la Fundació Caixa de Sabadell.

L'objectiu final d'aquest estudi es trobava en la *comprensió* de com s'articulen les dinàmiques religioses locals i del perquè de l'actual disposició, actituds i actituds de les diverses comunitats. En aquest sentit, la recerca ha anat més enllà de la simple descripció, oferint una anàlisi exhaustiva de les opinions i relacions existents en el camp de les institucions religioses. El model confeccionat per al tractament sociològic convida a la reflexió teòrica alhora que pot ésser aplicat en altres realitats del nostre entorn.

En aquest article, partint de l'exposició dels enfocaments teòric i metodològic de l'estudi, recollim alguns dels resultats més significatius dels diferents nivells analítics en què vam anar aprofundint al llarg de la investigació.

1. Enfocament de l'estudi. Conceptes clau

D'uns anys ençà, a la nostra societat s'ha fet comuna la percepció d'*esfondrament* religiós institucional i espiritual. Hom té la sensació que la dimensió religiosa ha estat relegada a un segon pla en la vida pública.

En efecte, les institucions religioses tradicionals passen per moments durs: crisi de legitimitat de les Esglésies, davallada substancial de la pràctica, dissidència interna i externa... La distribució de forces i tensions al si de les organitzacions religioses i entre elles; l'avenç ineludible de formes de pensament racionals i secularitzadores; els vestigis d'un passat politicoreligiós amarg... Tots aquests i altres factors

han tingut i tenen molt a veure en la formació de la situació actual que l'estudi us presenta.

Essent així, des de l'òptica que ens proporcionen les ciències socials es revisen un seguit de nocions, no mancades de controvèrsia. A saber: *secta i església, religió i confessió, organització i institució religioses, camp religiós, secularització, pluralisme* intraeclesial i interreligiós, etc.

Aquests conceptes clau de la recerca quedaran referits al llarg de l'exposició dels fonaments teòrics sobre els quals hem operat. Val a dir que una de les voluntats de l'estudi consistia en l'edificació d'un cos teòric propi. Això és, en la revisió dels continguts de partença sobre la base d'un treball partint d'una realitat concreta, amb vista a una construcció teòrica capaç de redefinir determinats constructes i, alhora, capaç d'aportar innovacions en el camp de la teoria sociològica.

1.1 L'abordatge del fenomen religiós

L'experiència religiosa és una constant en contínua metamorfosi al llarg de la història de la humanitat, des que en tenim constància. La multiplicitat de formes que ha adoptat la manera com els éssers humans ens relacionem amb allò que és transcendent descansa en el pressupòsit d'un acte de fe, mitjançant el qual s'estableixen els vincles supramundans. La nostra tasca, però, no rau en mesurar el valor ontològic d'aquest fenomen universal.

La sociologia s'ha especialitzat en l'enfocament de la religió com a *fenomen social*, defugint qualsevol tipus de crítica cognitiva en qüestió de creences. En aquest sentit, la Sociologia de la religió ha centrat el seu àmbit d'anàlisi tant en la dimensió de l'experiència religiosa individual-social, com en els aspectes estructurals de la institucionalització religiosa. Això és, entenent la *religió* com a construcció col·lectiva capaç de dotar de significació l'existència humana, ensems que aprehe-
nent el *camp religiós*¹ com a esfera de relacions socials contingents.

¹ La noció de *camp d'acció social* de P. Bourdieu fa referència a qualsevol dels àmbits en els quals els individus i col·lectius es desenvolupen i estableixen relacions entre si. La jerarquització de posicions en aquestes esferes de relació social es trobaran en funció dels recursos materials, culturals i simbòlics de què disposi cada agent, de manera que no és possible deslliurar les línies de discurs emeses pels diferents interlocutors de la posició que aquests detenten dins del *camp* de la religiositat institucional. Així, certes posicions gaudeixen de més privilegis que altres perquè acumulen el capital socialment més valorat en aquell context. El *camp religiós*, doncs, seria aquell espai en què es duen a terme les pugnes per la primacia entre organitzacions, confessions i agents religiosos amb capitals desiguals.

En conseqüència, la sociologia del coneixement no solament elabora una lectura general del món social tenint en compte el fenomen religiós, sinó que el considera com a element bàsic i indispensable en la fonamentació de les relacions humanes en societat.

De fet, tal i com plantegem a l'estudi, la idiosincràsia del fenomen religiós a les societats occidentals actuals rau en el caràcter dual de la seva funció en societat. Per una banda, la religió s'erigeix com a agent nominalitzador, de tal manera que actua com a alliberadora de l'angoixa produïda pel relativisme imperant en un context modern que es defineix a si mateix com a secularitzat. Paradoxalment, el caràcter *donat per descomptat* d'aquesta creença institucionalitzada en el que és transcendent, esdevé o pot esdevenir un factor d'alienació, de pèrdua de l'actitud crítica i d'acceptació no qüestionada de les legitimacions socials i/o l'*statu quo*.

1.2 Les institucions religioses

En parlar d'institucions religioses aflueixen tot un seguit de significats que, des del coneixement comú, s'atribueixen a termes que, en ocasions, s'entenen antagònicament; pensem en les enganyoses dicotomies de *secta* i *església*, *religió* i *confessió*, *denominació*, etcètera. Per tal de superar la càrrega valorativa i els prejudicis que habitualment s'hi associen, i d'acord amb la lògica dels nostres plantejaments, hem redefinit conceptualment aquestes nocions.

Hem considerat *tradició religiosa* a aquelles pràctiques i creences més àmpliament consolidades i de major implantació i legitimació social, en un espai geocultural donat.

En totes les grans tradicions (sovint anomenades *esglésies*) s'han produït divergències que han desembocat en escissions o trencaments amb la forma dominant d'institucionalització. Aquestes han posat en dubte la legitimitat de les fonts d'autoritat (*ortodòxia*), i han esdevingut noves branques, esqueixos o petits brots independents de la tradició que conforma el tronc de l'arbre religiós (*heterodòxia*). La institució que encarna l'ortodòxia, les formes, les pràctiques i les creences més àmpliament legitimades, es distingeix simbòlicament d'una major o menor diversitat d'organitzacions de caire més minoritari que poden tenir diferents graus d'institucionalització i de legitimació social. Aquest darrer tipus d'organitzacions religioses són, pròpiament, els anomenats *moviments sectaris*².

² Aquestes nocions d'ortodòxia, heterodòxia, sectarisme, tradició... han estat inspirades en l'obra de Bryan Wilson *Sociología de las sectas religiosas*. [Wilson, B. 1970].

Així, les nocions de *secta* o *moviment sectari* designen a tots aquells grups que s'han distanciat de l'ortodòxia, que s'han escindit del tronc comú. Són els moviments il·legítims als ulls de l'ortodòxia, els grups que representen o encarnen un trencament amb les directrius de l'ortodòxia dominant en el marc de la tradició.

En la nostra recerca hem optat per referir-nos a tots els grups religiosos estudiats com a *organitzacions* o *institucions* o *confessions religioses*, més enllà del seu caràcter escindit o de novetat. Els apel·latius d'*església* o *culte* han estat emprats en funció de l'ús que els mateixos implicats i implicades en fan. Així mateix, les diferents institucions religioses han estat classificades inicialment com a *minoritàries* o *majoritàries*, d'acord amb llur arrelament i legitimació sociohistòrics a la ciutat de Sabadell.

En un altre sentit, i amb relació als grups que ens ocupen, cal fer especial esment a la situació de la tradició cristiana que, a partir d'una rígida concepció de l'ortodòxia, ha facilitat una proliferació molt més àmplia de moviments sectaris, comparativament amb altres tradicions on els límits de l'ortodòxia, i per tant de l'heretgia, no estaven tan estrictament definits. L'ortodòxia cristiana occidental, encarnada en l'Església catòlica romana es caracteritza per un tipus d'organització institucional professionalitzada, molt jeràrquica i centralitzada que, juntament amb altres factors que, avaluats, faciliten la transformació de corrents interns d'opinió dissident en moviments que, en un moment donat del temps, es desmarquen de la tradició ortodoxa establerta, de la qual havien format part fins aleshores.

Avui en dia, i en concret d'ençà l'entrada en vigor de la *llibertat religiosa* en l'àmbit jurídic, la proliferació de corrents derivats d'aquest cristianisme establert (alguns d'ells altament consolidats en altres societats) ha començat a pluralitzar el mapa religiós espanyol i català, fins ara monocrom. Les conseqüències d'aquesta circumstància han estat avaluades, juntament amb els factors idiosincràtics del nostre entorn socioreligiós, polític, econòmic i històric, al llarg d'aquest estudi.

1.3 Pluralisme religiós i secularització

L'encadenament de transformacions socioestructurals i ideològiques emmarcat en el procés de modernització ha fet possible el sorgiment de dinàmiques col·laterals que, si bé no són exclusives d'aquesta etapa històrica, sí que hi apareixen i s'hi desenvolupen de manera singular.

En parlar de *pluralisme*, sovint es fa referència a una situació en què coexisteixen sistemes de valors i comunitats de sentit diferents. És a dir, espais on conviuen sistemes localitzats, amb més o menys interrelació, de codis, interpretacions i significats diferents de l'existència, susceptibles de presentar-se com a *alternatives* no excloents entre si.

En el marc religiós, la fragmentació d'aquell antic sistema de valors compartit i no qüestionat, ha menat a diferents redistribucions de les esferes d'influència institucionals, entre les quals ubiquem la posició actual de l'Església catòlica a l'Estat espanyol, Catalunya i Sabadell.

Contemporàniament, l'increment i la legitimitat atorgada a la diversitat d'opcions han posat en dubte, en certs contextos, els corrents dominants, de tal manera que es parla d'un *pluralisme religiós* en dos sentits³. Per una banda, ha estat possible l'aparició de dissensions internes que, si bé són una constant en la història de les religions, en aquests moments poden esdevenir veritables corrents subculturals o, fins i tot, cismes reeixits que l'ortodòxia no pot passar per alt. En un altre sentit, el monopoli d'una institució religiosa tradicional és susceptible de desaparèixer o, si més no esquerdar-se, amb l'entrada en joc d'altres institucions que, en aquests moments, poden aparèixer com a *competència*.

El paper de la religió ha quedat circumscrit per diverses tendències derivades del procés de modernització. Ha deixat de ser una institució de *primer ordre* en la vida del comú de les persones per passar a tenir un *paper secundari*⁴, però no per això menys fonamental, enfrontat a discursos sobre la realitat no exclusivament religiosos. Les *modalitats de pensament racionals* aplicades a l'esfera espiritual així com l'articulació de tècniques, també racionals, per solucionar els problemes de la vida quotidiana, han incidit en la pràctica religiosa de certs sectors de les societats occidentals.

En efecte, el perfil d'individu *secularitzat* és fàcilment identificable amb aquelles persones que participen amb major èmfasi de les estructures de pensament i ordenació de la realitat típicament racionals: es tracta, prototípicament i en la seva màxima expressió, de persones joves amb formació superior, d'àmbits urbans. Així mateix,

³ Fem referència als conceptes de *pluralisme intraeclesial* i *pluralisme interreligiós* de J. L. Aranguren.

⁴ Berger i Luckmann observen aquest pas entre una religió d'abast global, dotadora d'ordre i sentits sobre l'existència -*institució primària*-, i una de caràcter especialitzat que ofereix els seus serveis simbòlics de manera restringida i no donada per descomptat -*institució secundària*-.

les societats on ha quallat significativament el procés de modernització i/o aquelles on llur passat socioreligiós ha deixat una empremta avaluada socialment com a negativa, són més susceptibles d'allunyar-se o de negar la legitimitat de les institucions religioses tradicionals. Aquest és el cas de l'Europa occidental, Espanya i Catalunya.

El *procés de secularització*, entès com l'autonomització i la independització progressives de la societat enfront del religiós, cal avaluar-lo en les seves dimensions institucional i humana. El nostre interès rau en el declivi de la pràctica religiosa i en la pèrdua del paper de les institucions religioses com a integradores socials; tanmateix, la subjectivització de les formes de creença i la privatització de la religió són factors a tenir ben presents en l'afer que ens ocupa.

Si bé podem parlar d'una *secularització institucional* (i només per a les religions establertes), les dades no ens permeten afirmar l'existència generalitzada d'una *desacralització* efectiva, tal com s'ha considerat en nombroses teories sobre la secularització ja des dels clàssics (Comte, Marx, Freud, Weber...). Convenim, doncs, amb la idea expressada ja per E. Durkheim, segons la qual sovint s'ha confós una *transformació* de les religions amb la *desacralització* del món⁵.

De fet, a nivell individual, la contrapartida a aquella obertura vers la multiplicitat de perspectives d'acció i significats es troba en l'aparició del dubte i la inseguretat que, paradoxalment, condueixen o poden conduir a la recerca constant i a la redefinició de sentits. Les solucions poden cercar-se en àmbits molt diversos entre els quals, de nou, apareixen les institucions religioses. Ara, però, la mateixa possibilitat d'elecció situa l'individu en una nova cruïlla d'incerteses. Això no obstant, l'emergència de *moviments contrasecularitzadors* reafirma tant la vigència com la idoneïtat d'una resposta religiosa per a bona part dels membres de les anomenades *societats secularitzades*.

La religiositat contemporània als Països Catalans

Presumim que la situació específica de la religiositat institucional a l'Estat espanyol i a Catalunya comparteix molts dels supòsits atribuïts a les societats altament *secularitzades* occidentals. En efecte, el procés de secularització institucional de l'Església establerta s'ha mani-

⁵ En aquest mateix sentit, J. Estruch articula la noció d'*innovació religiosa*, mentre que R. Díaz Salazar, al·ludeix a un estat de *transició religiosa* on les institucions s'estan transformant internament i externa.

festat de manera ostensible i més si, com apuntàvem amb anterioritat, considerem factors addicionals a les transformacions estructurals i ideològiques derivades de la modernització.

És plausible avaluar el passat socioreligiós de l'Estat espanyol com un dels elements desencadenants de la conjuntura actual. La crisi de la legitimitat social de l'Església catòlica com a institució primària no respon tan sols a les transformacions observades en els àmbits econòmics, científics o polítics i les conseqüències en l'imaginari col·lectiu. L'aplicació de l'instrumentalisme racional en el comú de les instàncies, tant de l'esfera pública com privada, apareix com un factor sumatori a la idiosincràsia de la història contemporània del catolicisme a Espanya.

L'herència del *nacionalcatolicisme*, segons diversos autors, fóra un dels factors explicatius de la pèrdua de poder de la institució eclesiàstica catòlica en el nostre context immediat. Així, l'anticlericalisme i el laïcisme actuals, professats per amplis sectors de la societat, podrien ser llegits en clau de rebuig vers una religió establerta que s'havia edificat, durant dècades, com a braç del poder fàctic del moment.

L'èxode de l'esfera religiosa que protagonitzaren amplis sectors socials fou viscut com l'alliberament de les constriccions espirituals però, sobretot, polítiques, que s'havien patit. Essent així, les generacions nascudes en aquesta època creixerien entre els romanents d'aquell catolicisme d'esquerres de caràcter nacionalista i l'omissió, expressa, de qualsevol referent religiós.

Des d'un punt de vista institucional, l'efervescència sociopolítica i religiosa de les darreries de la dictadura franquista menaria vers la secularització de religiosos i religioses, atrets/es per la tasca social que duïen a terme i, sovint, en desacord amb els paràmetres normatius de la institució a la qual representaven. Aquest procés té la seva traducció a l'actualitat en allò que des de l'àmbit eclesiàstic s'anomena *crisi de vocacions* i que, no cal dir-ho, ni és exclusiva de l'Estat espanyol o Catalunya, ni tampoc ho és de l'Església catòlica. De fet, l'estudi ha palesat que es tracta d'una conjuntura en la qual es troben el comú de les esglésies establertes a Europa, tant la catòlica com les esglésies protestants tradicionals (anglicana, baptista i adventista, fonamentalment).

Com es veurà, la permanència de la religió institucionalitzada de manera explícita i difosa ens referma en la negació de l'argument de la desacralització o de la crisi de fe. La caracterització de bona part d'Europa, l'Estat espanyol, Catalunya i Sabadell (en la seva qualitat de ciutat mitjana cosmopolita) com a espais on el procés de secularització

institucional ha reeixit, no comporta necessàriament l'abandonament religiós definitiu per part de la població.

Convenim en què, de fet, el buidatge de continguts i components normatius tradicionalment ostentats per la institució eclesiàstica, així com el distanciament social respecte d'ella, han assentat les bases d'un nou procés en la història evolutiva de les religions: és el que J. Estruch qualificà de transició o *innovació religiosa*⁶. Així mateix, la religiositat catòlica institucionalitzada també hauria deixat pas a altres àrees de la vida religiosa i no religiosa, donant cabuda tant a la privatització i a la subjectivització del sentiment religiós (no expressat ja públicament, de forma comunal), com a un espai de *religión vacía*, en termes de R. Díaz Salazar⁷.

2 Estructura de l'estudi i procediment analític

El cos de l'estudi queda dividit en tres plans de profunditat. La primera part resta focalitzada en la història socioreligiosa de la ciutat: des dels inicis d'un municipi eminentment catòlic a l'entrada de les primeres esglésies protestants, passant pel nacionalcatolicisme franquista i arribant a la Llei de llibertat religiosa democràtica i la proliferació de noves confessions no catòliques a Sabadell. En un darrer punt, queda il·lustrada la distribució geogràfica actual dels centres i les confessions per mitjà d'un seguit de mapes, resultat dels treballs de documentació i de camp.

Per a la construcció d'aquest apartat ens hem servit de recursos diversos: recollida i anàlisi documental, entrevistes semidirigides i en profunditat, observació, tractament estadístic i informatitzat

⁶ "La innovación religiosa se presenta más bien como adaptación a una sociedad dotada de una pluralidad de sistemas de legitimación y que se ha autonomizado desposeyendo a la religión (de modo previsiblemente duradero) de todo monopolio dentro del sistema cultural." [Estruch, 1972:147]

⁷ L'autor refereix: "(...) un ámbito psico-social que está a la espera de una 'nueva religiosidad' que lo llene. (...) una 'espera' religiosa, bien como una 'búsqueda' o bien como 'mantenimiento' más o menos sincrético o desarticulado de un mínimo de viejas creencias y sentimientos religiosos.

(...) Se está constituyendo un nuevo ámbito religioso por aquellas personas que han emigrado del área cristiana institucionalizada y se siguen considerando 'personas religiosas', pero desgajadas de instituciones, de ritos y de sistemas de creencias establecidos y regidos por autoridades religiosas. A este ámbito quizá podrían también pertenecer algunas personas que se autoidentifican como 'no religiosas' (respecto a la religión establecida) y tienen una búsqueda de 'otra' religión o de algún tipo de trascendencia." [Díaz Salazar, Giner, Velasco (Ed), 1994]

de dades estructurals... Per altra banda, i quant al procediment concret de treball, hem confeccionat unes llistes d'organitzacions religioses (amb criteris estrictament doctrinals) sobre el total d'enclavaments i institucions religioses, catòliques o no, que trobem a Sabadell.

Aquest índex ha estat configurat a partir de la relació sobre associacions i institucions religioses de l'Ajuntament de Sabadell, Oficina d'Informació Ciutadana -13 de març del 1997 contraposat i actualitzat amb el llistat del 25 de març del 1999-. Els llistats definitius d'enclavaments, però, s'han matisat d'acord amb la *Guia de Entidades Religiosas d'Espanya*, editada pel Ministerio de Justicia, Dirección General de Asuntos Religiosos.

Les fonts documentals de base serien ampliades amb posterioritat a partir d'una prospectiva de camp creuada amb les informacions obtingudes en els diferents enclavaments visitats, així com les dades facilitades per altres instàncies: Bisbat de Barcelona, arxiprestats... D'aquesta manera, s'anà elaborant, sobre la base de la xarxa de relacions i coneixences intereclesials, el mapa actual de les organitzacions religioses de Sabadell (vegeu la figura 1.1).

La segona part de la recerca (*La diversitat institucional religiosa*) ha quedat concentrada en la descripció i el tractament del material documental i les 52 entrevistes realitzades a rectors/res, superiors/res d'ordes, pastors/res, directors/res d'entitats i altres. En aquest bloc, es descriuen de manera sistemàtica tant els aspectes estructurals i de dinàmica de cada centre com les opinions i valoracions de les persones entrevistades en cada cas. Així, en primer lloc hi trobareu l'exposició dels enclavaments pertanyents a l'Església catòlica (Arxiprestat centre, nord i sud, i associacionisme catòlic) i, a continuació, la de les institucions religioses no catòliques (ordenades alfabèticament i acabant pel moviment ecumènic.)

El treball de camp pròpiament dit queda reflectit en aquest segon bloc de l'estudi. Després d'un contacte previ amb els entrevistats i les entrevistades fou necessària una tasca de cerca, buidatge i processament de les dades dels registres oficials que calgué contrastar *in situ*. En molts casos, i especialment per a determinades organitzacions no catòliques, les dades reglamentàries no s'adiuen amb el nombre real de centres (a voltes per omissió i, en altres ocasions, per desaparició), de manera que fou necessari cercar altres vies d'informació. En aquest sentit, resultaren de gran utilitat les novetats i els documents que ens transmetien la resta d'entrevistats/ades. Calgué, al seu torn, contrastar aquestes informacions creuades i verificar-les per mitjà de l'exploració sobre el terreny.

La formulació de les entrevistes (especialitzades per a parròquies, ordes, esglésies i confessions no catòliques i associacions) té a veure amb la construcció prèvia de les variables i aspectes considerats pertinents amb vista a una posterior anàlisi, i que apareixen de manera directa en la tercera part del treball.

Les entrevistes (semidirigides i amb una marcada vocació de flexibilitat) es constrüen de tal manera que esdevinguessin adequades per copsar tant una dimensió estructural-descriptiva com una de teórico-religiosa. Així, vam demanar per elements que al·ludien a la història del nucli i la confessió, la descripció institucional i d'activitats, la tipologia estructural dels fidels, la inserció en el medi religiós, etc. i, per altra banda, a la percepció de *crisi religiosa*, la *secularització institucional* i espiritual, el *pluralisme religiós* i altres factors d'incidència en l'avaluació de la religiositat contemporània. Els discursos sobre cada temàtica, però, foren extrapolats del conjunt de l'entrevista; és a dir, s'han tingut en consideració no tan sols els discursos explícits sinó, i en major mesura, els implícits emergents al llarg de la col·locució.

En la tercera part (o *Revisió estructural i anàlisi dels discursos*) es duu a terme l'examen i la comparació interconfessionals: primer al si de l'Església catòlica, tot seguit entre institucions no catòliques i, per últim, amb relació al conjunt.

En aquest sentit, hem fet ús tant de les informacions derivades de les entrevistes i altres fonts citades, com del tractament de dades censals i de padrons. Així, la contrastació partint de les documentacions històriques recollides en la fase de camp ha estat creuada amb un conjunt de taules estadístiques elaborades amb vista a reflectir l'entorn socioeconòmic i sociodemogràfic dels nuclis religiosos estudiats (característiques de la població quant a edat i sexe, nivells d'instrucció, procedència i activitat, distribuïdes per districtes i pel total de Sabadell.)

Quant a l'operacionalització de les variables, caldria especificar els dos àmbits en què s'ha dut a terme; a saber, l'*estructural* i el *discursiu*. No obstant això, també calia tenir present un altre tipus de variables de partença: Les *variables transversals*, concretades per mitjà de l'*arrelament històric* i la categorització *doctrinal*.

Les variables construïdes per a la sistematització de trets estructurals dels nuclis religiosos han estat, en tots els casos, les següents: *població*, *activitat*, *organització institucional* i *dinàmiques relacionals*. Cada variable ha estat dimensionada en diferents paràmetres i indicadors concrets, per a la seva posterior contrastació.

Per a l'anàlisi de les línies de discurs hem incidit especialment en la *valoració de la religiositat contemporània*, les *interpretacions sobre l'espiritualitat i la participació religioses* (*El paper de les institucions religioses no catòliques*, per als catòlics) i les *alternatives i propostes de futur plantejades*.

Per últim, amb els *encreuaments de variables* (entre els centres catòlics, entre els no catòlics i en el pla interconfessional) esdevé possible una comparativa sociològica capaç de definir les afinitats i els conflictes que tenen lloc en el *camp religiós* de Sabadell. Alhora, trobem aquí els continguts necessaris per a la reflexió i la confecció d'aportacions sociològiques, basades en l'anàlisi empírica sobre el terreny.

3 Resultats: El mapa religiós de Sabadell

La nostra investigació presenta una anàlisi de totes les institucions religioses que conformen el *camp religiós* sabadellenc, i de les maneres de viure i sentir l'experiència religiosa institucional. Així, tot partint de l'estudi del conjunt d'institucions que formen part de l'Església catòlica hem integrat la resta d'esglésies i confessions no catòliques que ja des del segle XIX han anat eixamplant el ventall religiós de la ciutat.

A l'actualitat, Sabadell disposa de 15 confessions religioses diferents. L'Església catòlica (religió institucionalitzada amb la que el municipi ha conviscut de manera quasi exclusiva des de la seva fundació) compta amb 19 parròquies, 22 ordes i 7-9 entitats independents (vegeu la taula 1.1).

Per altra banda, existeixen també 14 organitzacions religioses no catòliques amb quantitats diverses d'enclavaments (vegeu la taula 1.2): adventistes del Setè Dia, anglicans, assemblees de germans, baptistes, esglésies carismàtiques, Església evangèlica de Filadèlfia, pentecostals, Església de Crist, Moviment gnòstic cristià universal, Església dels sants dels últims dies, Testimonis cristians de Jehovà, Fe Bahà'í, Budisme tibetà i Islam.

4 Resultats: primer nivell analític

4.1 Les variables transversals

4.1.1 Arrelament històric

La història religiosa del municipi és un dels aspectes transversals de l'estudi que més claus explicatives aporta en relació amb la conjuntura de les institucions religioses que, a l'actualitat, s'enclaven a

Taula 1.1			
Relació de nuclis catòlics amb presència a Sabadell			
Arxiprestats	Parròquies	Congregacions religioses	Associacions (independents)
Arxiprestat CENTRE	Mare de Déu de Gràcia Santa Maria de la Puríssima Concepció Sant Feliu Sant Oleguer Sant Vicenç Santíssim Salvador Santíssima Trinitat	Pares Escolapis Religioses Escolàpies Filles de Maria Germanes Carmelites de la Caritat Missioners Fills de l'Immaculat Cor de Maria Germanetes dels Ancians Desamparats Germanetes Carmelites Tereses de Sant Josep Germanes de la Sagrada Família d'Urgell Germans Maristes Germanetes Caputxines de la Mare del Diví Pastor Serventes de Maria Congregació de Carmelites Descalces Missioneres de la Mare Teresa de Calcuta Germans Salesians Salesianes de Joan Bosco. Filles de Maria Auxiliadora i Sant Josep	Acadèmia Catòlica Associació Catòlica de Dirigents Càrites Diocesana de Sabadell Col·lectiu de Dones en l'Església Filles de Maria Immaculada i Sant Antoni Maria Claret Opus Dei
Arxiprestat NORD	Mare de Déu dels Dolors Sagrat Cor Sant Antoni de Pàdua Sant Jaume Sant Josep Sant Pere Sant Roc	Companyia Filles de la Caritat. Sant Vicenç de Paül Filles de Sant Josep de Girona Germanes Caputxines de la Mare del Diví Pastor	Comunitats neocatecumenals
Arxiprestat SUD	Sagrada Família Sant Francesc d'Assís Sant Joan Baptista Sant Jordi Santa Creu	Carmelites de la Caritat Franciscans Misioneres de Jesús, Maria y José Pares Salesians	Comunitats neocatecumenals

Font: Elaboració pròpia a partir de Jaumandreu, G. i Obradors, A. (1999): L'Església a Sabadell. Un estudi sociològic local a l'entorn de les institucions religioses. Fundació Jaume Bofill. Fundació Caixa de Sabadell.

Taula 1.2		
Relació de confessions religioses no catòliques amb presència a Sabadell		
Confessió	Branca	Nom del/s Centre/s
Adventistes	Unión de Iglesias Cristianas Adventistas del Séptimo Día de España (Uicasde)	Església Adventista Cristiana Del Setè Dia
Anglicans	Iglesia Española Reformada Episcopal (Iere)	Església de Crist
Assemblea de Germans		Congregación Evangélica de Hermanos en Cristo
Baptistes	Unió Evangèlica Baptista d'España (Uebe)	Església Evangèlica Baptista (Centre)
		Església Evangèlica Baptista del Redemptor (Centre)
		Església Evangèlica Baptista (Creu Alta)
Esglésies Carismàtiques	Iglesia Evangélica "Buenas Noticias"	Iglesia Evangélica "Buenas Noticias" (Creu Alta)
		Iglesia Evangélica "Buenas Noticias" (Torrerometu)
		Iglesia Evangélica "Buenas Noticias"(Poblenou)
Església Evangèlica de Filadèlfia		Església Evangèlica de Filadèlfia (Creu De Barberà)
		Església Evangèlica de Filadèlfia (Can Puiggener)
		Església Evangèlica de Filadèlfia (Ca N'Oriac)
Pentecostals	"Asambleas de Dios"	Iglesia Evangélica "Asambleas De Dios" (Ca N'oriac)
		Iglesia Evangélica "Gran Cosecha", Radio Amistad, Tele Amistad
		Grup d'esglésies "Buenas Noticias"
	"Nuevo Pacto"	Iglesia Evangélica "Nuevo Pacto"
Altres o Independents		Església Cristiana Evangèlica de Catalunya
		Església Evangèlica
Altres	Esglésies de Crist	Església Déu en Crist Jesús
Gnosticisme	Moviment Gnòstic Cristià Universal	Moviment Gnòstic Cristià Universal (No Registrat)
Mormons		Església de Jesucrist dels Sants dels Últims Dies
Testimonis Cristians de Jehovà		Salón del Reino de los Testigos Cristianos de Jehová "Congregación Sur"
		Salón del Reino de los Testigos Cristianos de Jehová "Congregación Este"
		Salón del Reino de los Testigos Cristianos de Jehová "Congregación Norte"
Bahà'is		Asamblea Espiritual Local dels Bahà'í
Budisme	Budisme Tibetà	Centre Budista Tibetà "Serchöling"
Islam		-mesquita (No Registrada)

Font: Elaboració pròpia a partir de Jaumandreu, G. i Obradors, A. (1999), L'Església a Sabadell. Un estudi sociològic local a l'entorn de les institucions religioses. Fundació Jaume Bofill, Fundació Caixa de Sabadell.

Sabadell. En aquest sentit, la variable designada com a *arrelament històric* ofereix la sistematització d'aquells elements contextuais i, en ocasions, difícilment tangibles, que han tingut a veure amb el passat i l'acceptació socioreligiosa de les diferents confessions.

Cal tenir present, doncs, per una banda, que el desenvolupament econòmic, urbanístic i cultural de la ciutat, ja des dels seus orígens, ha estat estretament vinculat a l'Església catòlica. Alhora, el moment, el tipus d'entrada i l'evolució de la resta d'institucions religioses, també han condicionat l'estructura actual que presenta el joc de forces i relacions interconfessionals del municipi.

4.1.2 Variable doctrinal

L'altre element bàsic de caràcter transversal és la *variable doctrinal*. Aquesta al·ludeix també al conjunt de principis que intervenen en l'organització, el funcionament i la posició de cada institució en el camp religiós local.

En el cas de l'Església catòlica, la variable doctrinal coincideix amb la delimitació traçada per les categories de classificació emprades, alhora que, per a la resta de confessions, es mostra (junt amb algun altre aspecte de caràcter organitzatiu o formal) com a l'element diferenciador més rellevant.

Ens ha interessat distingir, en primer lloc, entre confessions *catòliques* i *no catòliques*. Al si de l'Església catòlica hem tingut en compte la diversitat de corrents interns (dels més conservadors als més progressistes) i de pràctiques, assumits tant pels rectors sacerdots com pels pertanyents a ordes religiosos. Per a l'anàlisi de les institucions religioses no catòliques, hem considerat de manera separada les *crístianes* de les *no crístianes*; i dins de les primeres, les de caràcter *evangelicopentecostal* (*tradicionals* o *de recent implantació*) d'aquelles que hem anomenat *amb variacions específiques sobre els textos*. Per tal d'agilitzar la lectura, ens referirem de manera abreviada als títols atorgats als diferents grups de confessions no catòliques. Així, tenim les següents categories: els *crístians evangelicopentecostals tradicionals* (CEPT), és a dir, adventistes, anglicans, assemblea de germans i baptistes; els *crístians evangelicopentecostals de recent implantació* (CEPRI), carismàtics, Església evangèlica de Filadèlfia, i pentecostals; els *crístians amb variacions específiques sobre els textos* (CVET), gnòstics, mormons i testimonis de Jehovà; i els *no crístians* (NC), Bahà'í, budistes i Islam (Com a *Altres* tenim a l'Església de Crist).

4.2 Les variables estructurals

4.2.1 Població

Per a les anàlisis interna i comparativa de les institucions religioses ubicades a Sabadell, la *quantitat* i el *perfil* de la població i/o dels membres dels diversos centres i confessions apareixen com a dimensions estructurals bàsiques, tant pel que fa a les organitzacions catòliques com a les no catòliques. Es donen, però, diferències remarcables quant al tractament de la variable que emmarca aquests i altres aspectes, que és la variable *població*. Aquestes diferències entre el tractament de les dades dels nuclis catòlics i les dels no catòlics arrenquen, entre altres coses, de les divergències doctrinals i/o organitzatives que els separen.

Cal dir, però, que fins i tot entre els nuclis de l'Església catòlica ha calgut introduir certs matisos per a la variable, segons el tipus d'institució concreta amb què s'estigués treballant: parròquies, congregacions i ordes religiosos o els diversos tipus d'associacions. Així, i a tall d'exemple, en el cas de les parròquies, la *quantitat de població* es pot estimar a partir de la participació regular en el culte dominical i/o en la resta de cultes, així com de la col·laboració i el grau d'implicació de la feligresia en les activitats parroquials, en la mateixa organització i en el funcionament de la parròquia.

La variable *població* es veu necessàriament modificada quan ens atansem a les institucions religioses no catòliques. El recompte de la feligresia i la seva participació en l'església o el culte tenen a veure (amb algunes diferències de forma en els budistes, l'Islam i els Bahà'í) amb l'assumpció plena d'un compromís personal que queda reflectit, oficialment, en el registre de cada centre.

En el cas de l'Església catòlica, i gràcies a la dimensió territorial que l'estructura, s'ha pogut obtenir informació sobre el *perfil de fidel* que s'aglutina al voltant de cada centre parroquial, per dues vies: a través de les informacions proporcionades pels mateixos entrevistats i mitjançant les dades estadístiques que els censos i els padrons municipals ens han aportat.

En el tractament dels perfils dels fidels de les institucions no catòliques, les dades estadístiques no sempre han resultat pertinents. En força ocasions s'han usat, tan sols, com a font d'informació secundària, ja que l'adscripció dels membres no es fonamentava en la territorialitat, sinó en el compromís personal i en la idiosincràsia del centre i la comunitat concretes.

4.2.2 Activitat

El segon ítem estructural tractat (la *variable activitat*) al·ludeix a la *quantitat i al tipus d'activitats* que es desenvolupen en el si de cadascuna de les institucions estudiades, així com, en la mesura que sigui possible, al grau de *participació dels fidels* i/o membres.

Per a l'Església catòlica, s'ha avaluat comparativament l'aplicació i el funcionament de la catequesi, les celebracions eucarístiques i altres formes associatives parroquials amb objectius evangèlics, i s'ha observat una diversitat de formes que responen als recursos, al tipus de població, a la mateixa idiosincràsia parroquial, però també al caràcter i a la posició adoptada pel rector de cada parròquia. Així, trobem exemples d'una clara voluntat d'innovació i dinamització, tant en l'àmbit parroquial com en el radi d'influència d'alguns ordes religiosos dedicats a l'ensenyament.

Quant al volum i a la incidència social de l'activitat institucional de les parròquies, es detecta en cadascun dels arxiprestats l'existència d'uns enclavaments amb un pes i una incidència majors als de la resta, que funcionen com a *motors arxiprestals*. Aquesta circumstància comporta una jerarquització d'institucions que, en termes més generals, es torna a reproduir entre els mateixos arxiprestats. Així, l'Arxiprestat centre avantatjaria els dos arxiprestats de perifèria en relació amb la quantitat d'activitats i al volum de fidels que apleguen les seves parròquies (val a dir que el Centre és l'arxiprestat que més enclavaments motor aplega -tres com a mínim-). A l'Arxiprestat nord trobem tres zones definides per dos nuclis motor: la Parròquia del Sagrat Cor de Ca n'Oriac, que abraça la demarcació parroquial més gran de la ciutat, i la Parròquia de Sant Antoni de Pàdua, que estén la seva àrea d'influència sobre les parròquies del Nord Oest de l'Arxiprestat i, en menor mesura, les aïllades parròquies de Can Puiggener i de l'altra riba del Ripoll. A l'Arxiprestat sud trobem dos motors parroquials molt clars: el de la Parròquia de Sant Jordi, a l'est, i el de la parròquia de Sant Francesc d'Assís juntament amb l'escola dels Franciscans, a l'oest.

Amb tot, a l'hora de sospesar el tipus i el volum de l'activitat de les institucions en el marc de l'Església catòlica, no hem d'oblidar el paper que han jugat i juguen encara les associacions i entitats integrades per fidels no religiosos. Essent així, i amb vista a la sistematització de la multiplicitat de factors que intervenen a l'hora de delimitar i mesurar l'activitat dels centres catòlics, vam procedir a la construcció de tres categories o tipus classificatoris: *L'activitat parroquial associativament*

desvinculada (APAD), en la qual s'inclouen totes aquelles activitats que, sense lligams amb cap entitat o associació, se circumscriuen a la parròquia; l'*activitat parroquial associada* (APA), que abraça totes aquelles activitats que, si bé es realitzen a la parròquia, es gesten i pertanyen a un context associatiu que va més enllà del nucli parroquial; i, finalment, l'*activitat associada parroquialment independent* (AAPI), on s'inclouen les institucions i associacions que resten completament desvinculades dels nuclis parroquials i guien la seva acció en sintonia directa amb el Bisbat o amb les delegacions locals dels seus referents autonòmics i/o estatals.

Les entitats que més destaquen en el mapa religiós catòlic de Sabadell en relació amb la quantitat de membres serien, per una banda, la Legió de Maria i les comunitats neocatecumenals (vinculades parroquialment) i, per l'altra, l'Acadèmia catòlica i l'Opus Dei (independents). Totes elles, independents o vinculades, tenen una significació social similar: es tracta d'entitats de component tradicional amb un treball fermament arrelat en els principis, els valors i la praxi catòlica. El tipus de població, en termes sociodemogràfics, que predomina en aquestes entitats es troba fortament correlacionat amb l'Eix *centre/perifèria*. Les comunitats neocatecumenals són les úniques que es distribueixen exclusivament per les demarcacions parroquials perifèriques.

Entre les denominacions no catòliques s'observa una dedicació prioritària de moltes de les esglésies cristianes evangèlicopentecostals vers les temàtiques assistencials i solidàries, sense deixar de banda l'interès en els afers més litúrgics. Quant a la resta de confessions (cristianes i no cristianes) l'atenció recau primordialment en la devoció i/o l'estudi de les Escriptures.

Un dels trets idiosincràtics de les organitzacions religioses CVET amb seu a Sabadell rau en la primacia que atorguen a la pràctica de l'evangelització, com a deure i objectiu a assolir.

4.2.3 Organització institucional

L'*organització* de les diferents institucions en l'àmbit intern, així com la que es manté exteriorment, és el tercer àmbit estructural que hem considerat. En relació amb aquest paràmetre, dins de l'Església catòlica, i concretament en el marc parroquial, s'observa una laxitud considerable en l'organització i la gestió tant dels centres com de les activitats que s'hi desenvolupen. Si bé en totes les parròquies existeix la figura del Consell parroquial, les atribucions que aquest acaba as-

sumint en la pràctica quotidiana varien enormement d'unes a altres. Així, mentre que trobem parròquies sota un dirigisme absolut per part del rector (per manca de fidels per ocupar-se'n o que se'n vulguin fer càrrec, per exclusivisme en l'assumpció de totes les funcions...), en d'altres el paper del rector queda suavitzat gràcies a la participació i al grau d'assumpció de responsabilitats dels/de les parroquians/nes. Aquest és, per exemple, el cas de la Parròquia de Sant Antoni de Pàdua, a l'Arxiprestat nord, on el rector, a banda de responsabilitzar-se de la parròquia, té una ocupació laboral i delega en els fidels qüestions com l'administració de certs sagraments. Semblantment ocorre a la parròquies de Sant Jordi i Santa Maria de Barberà, a l'Arxiprestat sud. A l'altre extrem, tenim els exemples de la Parròquia de la Mare de Déu dels Dolors, a l'Arxiprestat nord, o la de la Mare de Déu de Gràcia, al centre.

Per al tractament d'aquest punt entre les confessions no catòliques s'ha fet necessari tenir en compte diversos àmbits organitzatius. Essent així, hem distingit entre confessions amb esglésies independents o dependents externament (s'entén, respecte de la pròpia denominació), sistemes d'estructuració interna, substrat operatiu (comunitat o nuclis familiars) i quotes d'autonomia i autogestió.

Totes les organitzacions religioses CVET, juntament amb l'adventisme del Setè Dia, coincideixen en una dependència externa respecte d'una seu mundial. En aquest sentit, tant els testimonis com els mormons han desenvolupat estructures complexes de caràcter piramidal i sincrònic. En l'altre extrem, algunes dels centres CEPRI funcionen de manera absolutament independent però, de fet, el comú d'ells es troba adscrit i/o coordinat amb altres esglésies de la denominació. Així succeeix també en la resta de cristians evangèlicopentecostals, els Bahà'ís i els budistes.

Quant a l'estructura interna dels emplaçaments, les CEPRI comparteixen amb les CVET i les adventistes una dinàmica jeràrquica sota una figura principal que gaudeix de l'assessorament d'un grup de consellers. En un altre punt es trobarien els anglicans i els baptistes: tots ells funcionen assembleàriament però també amb una figura capdavantera i els consellers. Budistes i Bahà'ís s'organitzen exclusivament de manera assembleària.

La base o el substrat sobre el qual operen les diferents confessions no catòliques de Sabadell sol tenir a veure amb els nuclis familiars, tot i que l'estructuració interna dels grups no sempre parteix d'aquests referents.

Més enllà dels diversos recursos organitzatius dels centres, és particularment interessant fer esment dels elevats nivells d'autonomia a l'àmbit institucional i, en alguns casos doctrinal, de què gaudeixen el comú d'organitzacions religioses no catòliques de la Ciutat. Semblantment, però ja en tots els enclavaments no catòlics de Sabadell, el sosteniment econòmic sol estar a càrrec de cada comunitat, tot i que, en algunes ocasions, puguin rebre (o facilitar) aportacions des de la mateixa denominació.

4.2.4 Dinàmiques relacionals

El darrer element considerat en l'anàlisi estructural ha estat les *dinàmiques relacionals* que les diferents institucions mantenen en els plans intraconfessionals, interconfessionals i politicosocials.

Les relacions entre les institucions no catòliques i els diversos nuclis catòlics solen trobar-se condicionades, en bona part, pel caràcter o les peculiaritats de cada nucli. Així, la pràctica de l'ecumenisme apareix més estesa entre els nuclis i parròquies de l'Arxiprestat centre, amb certes excepcions que es corresponen amb les parròquies que gaudeixen d'una incidència social menor. El mateix s'esdevé en els Arxiprestats nord i sud.

Convenim, doncs, en el fet que l'ecumenisme, si més no pel que fa al l'Església catòlica, es veu en bona part relacionat amb la fortalesa de les parròquies, congregacions i entitats on es practica. Semblantment ocorre en el cas de les institucions religioses no catòliques. Així, les institucions religioses que presenten una major predisposició a les relacions interconfessionals són aquelles que gaudeixen d'un arrelament social, històric i cultural major: L'Església de Crist (anglicans) i l'Església baptista del Redemptor (val a dir, però, que els Bahà'í, també participen de la pràctica ecumènica, fonamentalment per qüestions doctrinals i d'ubicació). Tanmateix, l'adventisme del Setè Dia, així com l'Església baptista del carrer Domènech i Muntaner, malgrat gaudir d'uns moments d'arribada, implantació i creixement similars, tenen una escassa participació en aquest joc de relacions.

Cal dir que absolutament tots els centres religiosos no catòlics mantenen vincles o contactes intraconfessionals. Per altra banda, en el pla politicosocial i en referència als contactes amb les administracions, de nou trobem als adventistes i als baptistes, a la confessió CEPRI més activa –Buenas Noticias– i a la comunitat Bahà'í.

4.3 Categories de classificació

4.3.1 Església catòlica

Pel que fa a l'Església catòlica, el terme municipal de Sabadell queda dividit en tres arxiprestats: nord, sud i centre. Aquestes àrees arxiprestals, però, abracen també alguns nuclis propers al municipi: l'Arxiprestat nord inclou Castellar del Vallès; Sant Quirze del Vallès resta englobat dins l'Arxiprestat centre i Barberà del Vallès en l'Arxiprestat sud.

L'expansió històrica del municipi, tant des d'un punt de vista geogràfic com demogràfic i econòmic, es troba estretament lligada al creixement i a les minves que en certs moments ha experimentat l'Església catòlica. Fonamentalment, es detecten tres fases de desenvolupament vinculades a les situacions econòmiques i polítiques contextuals. La primera fase desembocà en la creació de l'Arxiprestat de Sabadell, l'any 1894. El segon estadi de creixement municipal i eclesiàstic es produí durant els anys trenta del segle XX. La tercera i última fase de creixement tingué lloc en les dècades del mil nou-cents seixanta i setanta, vinculada estretament als moviments migratoris procedents de la resta de l'Estat que s'emplaçaren a la perifèria del casc urbà.

Fou a partir d'aquesta darrera etapa expansiva que tingué lloc la divisió arxiprestal en les tres zones vigents: Arxiprestat nord, Arxiprestat sud i Arxiprestat centre. Aquestes àrees, de fet, aglutinen poblacions diferents i *cultures religioses* dispars, de manera que podem convenir que la història mateixa del municipi representa el substrat sobre el qual es dibuixa el que nosaltres hem anomenat *Eix centre-perifèria*.

D'acord amb la divisòria esmentada, els enclavaments catòlics de la ciutat responen a categories socioestructurals divergents, de manera que els arxiprestats nord i sud conformarien la *perifèria catòlica* de Sabadell, mentre que l'arxiprestat el centre representaria el nucli tradicional catòlic del municipi.

4.3.2 Confessions no catòliques

Quant a la resta d'institucions religioses, hem construït, sobre la base de la contrastació de variables, tres categories de classificació: els *grups majoritaris en expansió* (testimonis, "Buenas Noticias", Església evangèlica de Filadèlfia, pentecostals, mormons i, secundàriament, adventistes), els *grups intermedis* (anglicans i baptistes) i els

grups minoritaris residuals (assemblees de germans, gnòstics, Bahà'í, budistes i Islam.)

Els *grups majoritaris* en expansió comparteixen uns orígens doctrinals en els segles XIX i XX procedents, amb una sola excepció, dels EUA. Els seus membres acostumen a participar d'uns orígens socioculturals de provinença forana: molts d'ells arribaren a Sabadell amb les onades migratòries dels anys cinquanta i seixanta, procedents del sud de l'Estat espanyol. Tots els grups es caracteritzen per aplegar una feligresia majoritàriament jove i d'extraccions socials modestes o, fins i tot, extremadament humils. En ocasions, es tracta de població ètnicament marginada, com els gitanos de l'Església evangèlica de Filadèlfia o d'altres esglésies de caire pentecostal o carismàtic.

Una de les finalitats doctrinals d'aquests grups rau en l'atenció a les persones més necessitades; d'aquí que les seves àrees d'acció coincideixin, sovint, amb les zones més depauperades o desatenses de la ciutat. Amb tot, l'activitat principal del comú d'aquestes confessions té a veure amb la devoció en el culte i l'estudi de les Escriptures, però sempre des de la base dels nuclis familiars.

Incloem dins els *grups intermedis* les confessions cristianes evangelicopentecostals tradicionals de major pes a la ciutat: baptistes i anglicans. Entre aquestes dues confessions es donen certs paral·lelismes que les vinculen, tot distanciant-les de la resta: són percebudes com *els protestants de tota la vida*. Arribaren quasi plegats a principis del segle XX i s'instal·laren al centre de la ciutat; amb el temps, s'expandirien a les barriades immediates del Sabadell tradicional. Durant dècades visqueren entre la clandestinitat i l'animadversió social, política i religiosa, però també gaudiren de cèlebres moments.

Tot plegat, els ha valgut un reconeixement social de què no gaudeix cap altra organització religiosa no catòlica a Sabadell. Practiquen, majoritàriament, l'ecumenisme i duen a terme importants tasques de tipus beneficosocial. A l'actualitat, les seves relacions tant des del punt de vista sociopolític com religiós són les més acomodades, així com l'extracció social dels membres de les seves esglésies. Es tracta, generalment, de les comunitats amb els nivells d'instrucció i socioeconòmics més elevats, residents a les barriades catalanoparlants econòmicament més afavorides de la Ciutat.

La darrera categoria la formen aquells centres i denominacions que hem encabit sota l'epígraf de *grups minoritaris residuals*. Considerem aquesta agrupació no solament per la minsa quantitat de feligresos

que reuneixen, sinó també per l'activitat que desenvolupen i els tipus de relacions que estableixen amb l'entorn.

El caràcter doctrinal dels grups o la recent implantació a la ciutat els fan aparèixer com a confessions no consolidades amb uns futurs incerts. Tan sols en el cas de l'Islam es perfila una tendència al creixement, per qüestions relacionades amb la immigració extracomunitària.

4.4 Les variables discursives

Les línies de discurs entorn de la situació actual de la religiositat prenen, formes diverses entre en els arxiprestats catòlics, així com entre les confessions no catòliques. Els *grups majoritaris en expansió* coincideixen amb les parròquies del centre en la negació de la crisi religiosa institucional i espiritual. Amb tot, les conseqüències del pensament, els principis i les formes de vida modernes (element explicatiu comú a totes les confessions de la ciutat) són interpretades de manera diversa entre les parròquies catòliques i els nuclis religiosos no catòlics.

El resultat del canvi de paradigmes fruit de la intrusió dels valors *moderns* s'explica en les denominacions no catòliques mitjançant les nocions omnipresents en els seus discursos de *desconeixement* o *desorientació* generalitzats. Per contra, des de les parròquies catòliques s'apunta vers una transformació en la manera de viure i entendre la fe que, en alguns casos, es considera que incideix en la pràctica institucional.

És simptomàtic subratllar que només en els arxiprestats de perifèria es prenen en consideració factors explicatius de caire institucional i/o sociohistòrics, atès que s'interpreta la davallada assistencial de la feligresia com a reflex i/o desencadenant de les dificultats o la crisi en què es troba l'Església catòlica.

Cal tenir present, però, que la referència a la manca d'adequació de l'Església catòlica als canvis socioestructurals i de cosmovisió, tant com l'acusació (més o menys soscavada) vers el passat recent i els vestigis del nacionalcatolicisme, emergeixen en els discursos de les parròquies sorgides amb les grans onades migratòries i les riuades dels anys seixanta. Per contra, els nuclis parroquials emplaçats en àrees socioeconòmicament més afavorides de la ciutat es nodreixen d'una feligresia majoritàriament autòctona, que participa d'una tradició religiosa absolutament distant de la que portaren amb si els nouvinguts instal·lats precàriament al nord i al sud de Sabadell.

En funció del que hem anat plantejant, s'adverteixen certes sintonies entre determinades confessions cristianes no catòliques i les parròquies

més envellides i de menor activitat de la perifèria, pel que fa a la valoració negativa o preocupant de la religiositat institucional. En aquest sentit, les vies de resolució o millora proposades coincideixen a aportar solucions de caire institucional a una conjuntura religiosa que perceben com a crítica. De manera similar, els que hem designat com a *grups intermedis no catòlics* insisteixen en la conveniència de posar en pràctica els dogmes en el treball social, assumit i organitzat des de la comunitat, com a mitjà per a la dinamització interna i la coherència espiritual.

Les parròquies de la perifèria del centre, així com les dels arxipresbiterats nord i sud, convergeixen amb els anglicans i els baptistes en les línies bàsiques d'anàlisi de la situació religiosa institucional i de valors, així com en la inconveniència del canvi de paradigmes i les noves formes de vida modernes en la pràctica i l'experiència de la fe.

Per altra banda, les parròquies que disposen d'unes comunitats amb perfils socioestructurals assimilables, en bona part, a aquests *grups intermedis* així com d'un major arrelament i prestigi socials, no comparteixen amb ells les opinions suara referides. En aquest cas, el paral·lelisme argumentatiu es pot establir entre el *centre tradicional* i els *grups majoritaris en expansió* (testimonis cristians de Jehovà, Església dels Sants dels Últims Dies, carismàtics, Església evangèlica de Filadèlfia, pentecostals i, secundàriament, adventistes del Setè Dia). En efecte, les solucions que proposen uns i altres passen per un cert emmotllament institucional encarat, fet i fet, a la difusió de les Escriptures i l'evangelització passiva i/o activa. Per a ambdues categories, la millora d'una conjuntura que no es percep com a catastròfica es troba en la vida de comunitat. Això no obstant, uns i altres s'aferran, comunament, a l'exclusivisme doctrinal. Val a dir que en algunes de les parròquies perifèriques (les que generen una major activitat) aquesta qüestió és fins a cert punt posada en dubte o relativitzada.

5 Resultats: nivell analític superior i conclusions

5.1 El camp religiós a Sabadell

De l'encreuament integral dels discursos i les característiques estructurals pròpies de cada centre emergeix una darrera anàlisi, de caràcter més abstracte, a l'entorn de les *relacions de poder* existents entre les diverses categories, que ha posat de manifest el joc de prestígis i reconeixements socials que s'estableix entre les diferents institucions en el *camp religiós* de la ciutat. Les *relacions de poder* interconfessionals i intraconfessionals es troben íntimament vinculades a l'arrelament històric del nucli i/o confessió i, de manera eventual,

a les característiques estructurals i a l'activitat dels centres. El *camp religiós*, doncs, seria aquell espai en què es duen a terme les pugnes per la primacia entre organitzacions, confessions i agents religiosos amb capitals desiguals.

En el cas de l'Església catòlica, com s'ha dit, la distribució en el territori es tradueix en una jerarquitització des del centre a la perifèria, de manera que aquesta dicotomia dibuixa les franges estamentals entre parròquies. Amb tot, al si de cada arxiprestat encara hi apareixen jerarquies internes que solen coincidir amb el volum de les activitats (que no amb el tipus) que s'hi realitzin. I és que la funció de determinades parròquies emergides en la dècada dels seixanta com a epicentres socioculturals i/o cohesionadors tant de la població nouvinguda com en un pla sociopolític, és un altre factor que cal tenir present en la distribució de poder intraarxiprestal.

En les institucions religioses no catòliques emplaçades a Sabadell la lògica funcional (expansió, dinamisme...) queda desplaçada per la historicodoctrinal. Les confessions que gaudeixen d'una major acceptació són aquelles que s'instal·laren abans a la ciutat i que presenten un cos doctrinal i un funcionament institucional més similars als catòlics. Ens referim als cristians evangèlicopentecostals tradicionals però, més concretament, a les esglésies més familiaritzades amb la ciutat: baptistes i anglicans.

De fet, les denominacions incloses dins els *grups majoritaris en expansió* són les que pateixen de manera més indiscriminada l'animadversió social, catòlica i, sovint, dels mateixos evangèlicopentecostals tradicionals. Fins i tot els cultes no cristians gaudeixen de major acceptació.

Per al conjunt de confessions religioses de la ciutat fóra plausible dibuixar la disposició de les relacions de poder interconfessionals sobre la base de tres ubicacions diferenciades en lluita entre i, a voltes, intra si.

En la cúpula, i en un lloc absolutament privilegiat, tindriem la confessió *majoritària* per antonomàsia, la que disposa del major pes històric, econòmic, polític i cultural, i la que s'accepta socialment al nostre entorn (i a desgrat de la davallada assistencial) com la *Religió*: l'Església catòlica. Per sota d'aquesta (i en alguns aspectes assimilant-se als nuclis parroquials de la perifèria), els protestants *de tota la vida* (anglicans i baptistes), amb un important pes econòmic i un reconeixement social fomentat, en bona mesura, per les activitats culturals i beneficisocials que desenvoluparen al llarg dels anys. En el darrer

estadi de la jerarquia s'englobarien la resta d'institucions religioses però, en especial, aquelles que indiquen una propulsió significativa i que han aplegat al seu si un contingent major de feligresos.

5.2 La secularització i el pluralisme religiós

L'existència d'unes relacions de poder extremadament desiguals entre confessions obstaculitza una entesa efectiva entre elles. Cal tenir present que la coexistència entre denominacions diverses no és un indicatiu de pluralisme real, ja que una situació de *pluralisme religiós* es basa en la igualtat quant a legitimitat i implica un cert grau de convivència institucional.

L'entrada de nous paradigmes, basats en el pensament racional i l'individualisme, han contribuït de manera dràstica al distanciament respecte a certes institucions religioses i, com a derivació, han incidit en la formació del *buit* religiós generacional de què molts entrevistats/des parlen.

L'allunyament i/o el refús ciutadà de les organitzacions religioses i, per extensió, de la religió, no afecten igual tots els estrats i esferes socials. En efecte, els valors i les formes de vida moderns han menat vers noves formes d'entendre i de viure la religiositat. I aquests modes particularitzats i, en ocasions, privats, d'adequar els dogmes genèrics a les necessitats de cada individu distancien les persones de les institucions i poden difuminar, en certa mesura, no ja les creences, sinó la seva consecució pràctica. En aquest sentit, la noció de *religió invisible* que elabora T. S. Luckmann (Luckmann, 1973) esdevé un argument analític de pes per entendre la religiositat dominant en les societats occidentals modernes: malgrat considerar-se a si mateixes *societats secularitzades*, els membres d'aquestes societats continuen mantenint en l'àmbit privat unes creences de caire subjectiu encarades a la recerca de significacions últimes i d'una explicació racional sobre l'existència.

Si bé es constata aquest procés de crisi institucional respecte de les religions tradicionals (catòlics, anglicans i baptistes, bàsicament), no fóra legítim afirmar una *secularització* generalitzada en l'àmbit de l'espiritualitat individual. Alhora, aquesta crisi no és exclusiva de certs sectors de l'Església catòlica sinó que, en termes generals, afecta les esglésies o institucions més legitimades com l'Església anglicana o alguna de les baptistes que presenten una situació similar a la de molts enclavaments de l'Església catòlica.

No oblidem, però, l'existència d'alguns elements de contrasecu-larització encarnats en un reeiximent institucional rellevant al si del catolicisme, però val a dir que són aquells casos que millor assoleixen aquests objectius de proximitat i que posseeixen aquella capacitat re-ligadora i dotadora de sentit de comunitat a què al·ludim. Així, a Sabadell podem observar els ordes salesians o algunes parròquies, tant al centre com als arxiprestats perifèrics, que actuen en consonància amb els requeriments conjunturals, tot assumint la tradició religiosa de la seva feligresia.

5.3 Aportacions des de la Sociologia

En una societat on predomina l'acceleració, l'anomia i l'alienació, la cerca de referents ha de passar per estadis emotivament propers a l'individu. En efecte, la soledat de l'individualisme tan sols es pot vèncer des d'una adscripció particular i dotada de sentit, de significació, per a cada una de les persones. D'aquí la conveniència d'una articulació familiar i en xarxes íntimes de parentesc, coneixença o ètnia.

Un dels mecanismes amb major efectivitat que s'articula actualment és la formació i el manteniment de *comunitats de fe*. Aquesta noció es perfila com una idea transversal a aplicar en totes les institucions, independentment de la posició de poder que ocupin en el camp religiós. En el nostre context social, les institucions religioses que tractin de subsistir hauran de servir-se de mecanismes més propers als individus i a les seves maneres de viure la fe.

Així mateix, el compromís i la participació en el dia a dia de les institucions religioses tenen molt a veure amb les estratègies de vinculació i la seva transmissió intergeneracional, i no tan sols amb els recursos econòmics de què disposi cada centre. Certament, l'Església catòlica disposa d'un radi d'acció territorialment més ampli i diversificat que la resta de confessions de la ciutat, però una de les seves comunes limitacions rau en la no assumptió de les diferències quant a tradicions religioses entre el centre i la perifèria.

Entre algunes de les confessions no catòliques trobem la combinació d'elements idònia per al reeiximent institucional religiós (en el nostre context): la fonamentació en *nuclis cel·lulars familiars* per a la creació de *comunitats de vida* i *de fe* significatives per als seus membres, independentment del grau d'estructuració i/o jerarquització institucional; l'*adequació als valors i formes de vida modernes*; i un *proselitisme actiu*.

En el si especialment de l'Església catòlica, però també en altres institucions, l'*evangelització dinàmica* apareix com una condició necessària per a la revitalització de la pràctica religiosa, sempre i quan s'acompanyi d'una adequació als nous paràmetres de vida i es tingui present que només creant vincles significatius entre les persones es poden transmetre l'experiència de vida i l'experiència de fe.

Bibliografia

Totes les referències bibliogràfiques estan recollides a Jaumandreu, G. i Obradors, A. (1999). *L'Església a Sabadell. Un estudi sociològic local a l'entorn de les institucions religioses*. Fundació Jaume Bofill, Fundació Caixa de Sabadell.

Annex

Bibliografia de

L'Església a Sabadell. Un estudi sociològic local a l'entorn de les institucions religioses

- BENAU, J.M. et al. (1986). *La república i la guerra civil. Sabadell 1931-1939*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell.
- BERGER, P. L. (1981). *Para una teoría sociológica de la religión*. Barcelona: Kairós.
- BERGER, P. L. (1969). *El dosel sagrado. Elementos para una sociología de la religión*. Buenos Aires: Amorrortu.
- BERGER, P. L. (1997). *Una gloria lejana. La búsqueda de la fe en época de credulidad*. Ed. Gedisa.
- BERGER, P. L. (1977). "Per a una crítica a la modernitat". Dins *Papers. Revista de sociologia* núm. 17 (1982). Barcelona: Península, UAB.
- BERGER, P. L. & LUCKMANN, THOMAS (1986). *La construcció social de la realitat*. Barcelona: Herder.
- BERGER, P. L. & LUCKMANN, THOMAS (1997). *Modernidad, pluralismo y crisi de sentido. La orientación de el hombre moderno*. Barcelona: Paidós Studio.
- BOURDIEU, P. (1988). *La Distinción. Criterios y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus.
- BOURDIEU, P. & PASSERON, J.C. (1969); *Los estudiantes i la cultura*. Barcelona: Labor.
- BRANDON, S. G. F. ,dir. (1975). *Diccionario de las religiones comparadas*. Ed. Cristiandad. Madrid: Cristiandad.
- BURGUÉS, M. (1992). *Sabadell del meu record. Cinquanta anys d'història anecdòtica local*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell.

- CARDÚS, S. (1981); "Calendari i modernitat". Dins *Papers. Revista de sociologia* núm. 17. Barcelona: Península, UAB.
- CARRERAS COSTAJUSSÀ, M. (1932); *Elements d'història de Sabadell*. Sabadell: Edicions de la Comissió de Cultura. Ajuntament de Sabadell.
- CARRERAS I COSTAJUSSÀ, MIQUEL (1978). *Línies d'història ciutadana: La Vida íntima de Sabadell*. Caixa d'Estalvis de Sabadell. Sabadell: Caixa d'Estalvis de Sabadell.
- CASTELLS, A. (1978). *Sabadell, informe de l'oposició. Vol. III: O tot o res (1904-1918)*. Sabadell: Riutort.
- CASTELLS, A. (1980). *Sabadell, informe de l'oposició. Vol. IV: Del terror a la segona república 1918-1936*. Sabadell: Riutort.
- CASTELLS, A. (1983). *Sabadell, informe de l'oposició. Vol. VI: El franquisme i l'oposició sabadellenca 1939-1976*. Sabadell: Riutort.
- DELUMEAU, J., dir. (1993). *El hecho religioso. Enciclopedia de las grandes religiones*. Madrid: Alianza.
- DÍAZ SALAZAR, R., GINER, S., VELASCO, F. (eds.); *Formas modernas de religión*. 1994.
- Dirección General de Asuntos Religiosos. *Guía de Entidades religiosas de España (Iglesias, Confesiones y Comunidades minoritarias)*. Ministerio de Justicia. Dirección General de Asuntos Religiosos. Secretaría General Técnica. Madrid, 1998.
- DURKHEIM, EMILE (1912); *Les formes elementals de la vida religiosa*. Ed. 62. Barcelona, 1987.
- ESTRUCH, JOAN (1972). *La innovació religiosa. Ensayo teórico de Sociología de la religión*. Barcelona: Ariel.
- FARRÀS, J. I INGLÈS, A. *De la mort d'un bosc a la naixença d'un barri: Els Merinals*. Caixa d'Estalvis de Sabadell.
- FERNÁNDEZ MOSTAZA, E. (1998). *Els fills de l'OPUS*. Capellades: Mediterrània.
- FUNDACIÓ BOSCH I CARDELLACH (1983). *Escrits de Joan Montllor i Pujal i notes històriques*. Sabadell: Quaderns d'arxiu de la Fundació Bosch i Cardellach.
- FÜRSTENBERG; *Sociología de la religión*. 1976.
- GARCÍA HERNANDO, J., dir. (1981) *Pluralismo religioso en España. I Confesiones cristianas*. Madrid: Sociedad de Educación Atenas S.A. Centro Ecueménico "Misioneras de la Unidad".
- JAMES, W. (1985); *Les varietats de l'experiència religiosa*. Barcelona: Diputació de Barcelona i Eds. 62.
- JAUMANDREU, G., LEIVA, E. I OBRADORS, A. (1999). *Joves i Drets Humans. Una aproximació político-sociològica als Drets Humans i a llur vigència i compliment*. Bellaterra.
- JAUMANDREU, G I OBRADORS, A. (1997); *Mapa Religiós de Sabadell*.
- LUCKMANN, T. (1973); *La religión invisible. El problema de la religión en la*

- sociedad moderna*. Salamanca: Sígueme.
- MASSOT, J. (1973). *Aproximació a la història religiosa de la Catalunya contemporània*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MONTLLOR I PUJAL, JOAN (1983). *Notes històriques*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach.
- MOLINERO, C. & YSÀS, P. (1994). *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens*. Vic: Eumo.
- POUPARD, PAUL, dir. (1987). *Diccionario de las religiones*. Barcelona: Herder.
- PRAT, J. (1997). *El estigma del extraño. Un ensayo antropológico sobre sectas religiosas*. Barcelona: Ariel Antropología.
- PUIG, M. (1999). "Els col·legis religiosos d'ensenyament mitjà en la perspectiva d'un segle". Dins *Revista del Col·legi*, núm. 107. Barcelona: Col·legi Oficial de Doctors i Llicenciats en Filosofia i Lletres i en Ciències de Catalunya.
- SALADRIGAS, R. (1971). *Las confesiones no católicas de España*. Barcelona: Península, Ediciones de bolsillo.
- SIMMEL, G. (1986) *El individuo y la libertad. Ensayos de crítica de la cultura*. Barcelona: Península.
- VALLÉS, M. S. (1997). *Técnicas cualitativas de investigación. Reflexión metodológica y práctica profesional*. Madrid: Síntesis.
- VALLS I GARRETA, PERE; ROCA I GARRIGA, PERE (1991). *Evocació sabadellenca del Dr. Lluís Carreras*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach.
- WEBER, M. (1989). *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*. Barcelona: Edicions 62.
- WEBER, MAX (1983); *Ensayos sobre sociología de la religión. (vols. 1,2 i 3)*. Madrid: Taurus.
- WEBER, M. (1969). *Economía y sociedad: Esbozo de sociología comprensiva*. México: Fondo de Cultura Económica.
- WILSON, BRYAN (1970). *Sociología de las sectas religiosas*. Madrid: Ed Guadarrama, SA, Biblioteca para el hombre actual. .
- AAVV (1986). *La república i la guerra civil. Sabadell 1931-1939*. Sabadell: Ajuntament de Sabadell.
- ALLOZA PÉREZ, M. CONCEPCIÓ; BAGUER BONAMUSA, JOAN; BLANQUER PANADES, JOAN, et al. *Cinquantenari de la parròquia Mare de Déu de Gràcia de Sabadell. 1934-1984*. Parròquia de la Mare de Déu de Gràcia. Sabadell, 1984.
- ARAN I SURIOL, JOAN; [pròleg]: Mn. CAMIL GEIS . *Sant Salvador de Sabadell : Recull d'apunts per a la història 1934 - 1983*. Sabadell (s.n.), 1983.
- ARANA, Mª J. (1997). *Rescatar la Feminitat per re-animar la Terra*. Barcelona: Cristianisme i Justícia.
- BORRI, M. T. (1964). *Vida sociocultural y su correlación con la religiosa en la Creu de Barberà de Sabadell*. Tesina de l'Escola de Formació Social de Sabadell-Terrassa.

- BRUNET I PUJOL, JOSEP, LLOVERA I BORNIGUEL, FIDEL, MIQUEL I FÀBREGAS, HERIBERT, et al.; ALAY, JOAN, DIBUIXOS; MIQUEL I FÀBREGAS, JOAN-CARLES, coordinador, presentació a càrrec del Mn. Joan NONELL (1994). "Recordant 50 anys del Centre". Parròquia Puríssima Concepció.
- CALBET, JOAN, CASAÑAS, JOAN, DOMÈNECH, XAVIER, et al., presentació a càrrec de Joan Casañas (1993). *Viure en Concòrdia*: Parròquia de Sant Josep. Sabadell. XXV aniversari 1966 - 1991. Parròquia de Sant Josep.
- CLUSA, J., dir. (1967). *Estudio informe de los barrios de Can Oriach, Plana del Pintor y Torrent del Capellà*. Sabadell.
- Col·lectiu de Dones en l'Església (1996). *Paraules i fets de dones*, núms. 4 i 7. Barcelona: Ed. Col·lectiu de Dones en l'Església.
- Congregación Hermanitas de los Ancianos Desamparados (1981). *Anales de la Hermanitas de los Ancianos Desamparados. Año 1998-125 de su fundación*. València: Congregación Hermanitas de los Ancianos Desamparados.
- DUFF, F. (1962). *El espíritu de la Legión de María*. Estella: Ed. Verbo Divino.
- GARCÍA YAGÜEZ, M.D. (1998). *La valentía de la fe*. Madre Dolores Domingo. Fundadora de las Misioneras de Jesús, María y José. Madrid: Misioneras de Jesús, María y José.
- GEIS, CAMIL (1975). *La Confrería de la Mare de Déu de Montserrat a Sabadell*. Sabadell: Sallent.
- Maristes de Sabadell (1994). *Maristes. Cent anys al servei de l'educació. 1894-1994*. Ajuntament de Sabadell.
- MARTÍ, F. *Notes històriques de la Parròquia de Sant Feliu*.
- MONTLLOR I PUJAL, J. (1962). *La Parròquia de Jonqueres: la seva ambigüitat; el seu nom*. Sabadell: Fundació Bosch i Cardellach. .
- Parròquia de la Sagrada Família Les Termes-Sabadell (1992); *25è Aniversari de la Parròquia de la Sagrada Família Les Termes-Sabadell 1967-1992*. Sabadell: Parròquia de la Sagrada Família.
- SALLEN, X., ed. (1962); *Parròquia de Sant Oleguer de Sabadell*. Sabadell: Edicions de la Parròquia de Sant Oleguer. .
- Parròquia de la Santíssima Trinitat de Sabadell (1989). *Crònica d'una comunitat cristiana centenària*. Sabadell: Parròquia de la Santíssima Trinitat.
- Parròquia de la Santíssima Trinitat de Sabadell (1976). *Pia Unió del Sant Crist de l'Agonia*. Sabadell: Parròquia de la Santíssima Trinitat.
- SALVADOR SALVADOR, FRANCISCO (1961). *Estudio sociológico-religioso del "Torrente del Capellán"*. Barcelona: CSIC.
- SALVÓ I PUIGDOMÈNECH, M. NEUS, BUSQUÉ I MARCET, JAUME; revisat i compost per RAMON ROMA I SALVÓ & JOAN ROMA I SALVÓ (1989). *El Libre de la Mare de Déu de les Neus: Recull de cites històriques i altres escrits. 1562 - 1988*.
- SANLLEHY, JOSEP. *Acció social de l'Acadèmia Catòlica*.
- FONT, ANNA M. (1997). "Moviment Ecumènic de Sabadell". Dins *Foc Nou* (agost-setembre 1997).

- Comunidad Bahá'í de España (1996). *Cincuenta años de historia*. Terrassa: Editorial Bahá'í de España.
- Comunidad Bahá'í de España (1997). *Ciudadanía Mundial. Ética global para el desarrollo sostenible*. Terrassa: Editorial Bahá'í de España.
- Comunidad Bahá'í de España (1992). *Los Bahá'ís. Una presentación de la Fe Bahá'í y de su comunidad mundial*. Terrassa: Editorial Bahá'í de España.
- Comunidad Bahá'í de España (1996). *Cincuenta años de historia*. Terrassa: Editorial Bahá'í de España.
- Comunidad Internacional Bahá'í (1984). *Unidad mundial es la meta*. Terrassa: Asamblea Espiritual Nacional de los Bahá'ís de España.
- Comunidad Internacional Bahá'í (1992). *Bahá'u'lláh. 1817-1892*. Terrassa: Asamblea Espiritual Nacional de los Bahá'ís de España.
- ADRA hoy. *Revista de la Agencia Adventista para el Desarrollo y Recursos Asistenciales* (1 de març de 1999). Madrid: ADRA-España.
- Revista Adventista. *Órgano general de la Iglesia Cristiana Adventista del Séptimo Día*, núm. 218 (febrer 1993). Madrid: Editorial Safeliz, SL .
- Servicios de Información de los Testigos Cristianos de Jehová (1999). 1999 *Anuario de los Testigos de Jehová*. Ed. Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. International Bible Students Association. Roma.
- Servicios de Información de los Testigos Cristianos de Jehová (1992). *¿De veras se interesa Dios por nosotros?* Ed. Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. International Bible Students Association. Madrid: Aljavis.
- Servicios de Información de los Testigos Cristianos de Jehová (1993). *¿Qué propósito tiene la vida? ¿Cómo descubrirlo?* Ed. Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. International Bible Students Association. Madrid: Aljavis.
- Servicios de Información de los Testigos Cristianos de Jehová (1998). *Dossier para los medios de comunicación*. Madrid: Aljavis.
- Servicios de Información de los Testigos Cristianos de Jehová (1997). *Misión en Ruanda*. Aljavis, Madrid: Aljavis.
- Servicios de Información de los Testigos Cristianos de Jehová (1997); *Misión en África*. França: Les Temois de Jéhovah.
- Extracte de ÁLVAREZ, E., dir. (1992). *Luz y Verdad. Infunde esperanza y valor. Año II*. Madrid, noviembre 1932.
- Servicios de Información de los Testigos Cristianos de Jehová (1979). T.J. *Los Testigos de Jehová en el siglo XX* Ed. Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. International Bible Students Association. Madrid: Aljavis.
- Servicios de Información de los Testigos Cristianos de Jehová; *Revista ¡Despertad!* Ed. Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. International Bible Students Association. Madrid: Aljavis. Fascicles: "¿Por qué tanto odio y tan poco amor?", 8 setembre 1997; "Cómo vivir más y mejor", 22 juliol 1999; "¿Quiénes denunciaron el Holocausto?", 22 agost 1995.

Gemma Jaumandreu Font i Anna Obradors Pineda

Servicios de Información de los Testigos Cristianos de Jehová; Revista *La Atalaya. Anunciando el Reino de Jehová*. Ed. Watchtower Bible and Tract Society of New York, Inc. International Bible Students Association. Madrid: Aljafir. Fascicles: "Cómo puede Jesús cambiar nuestra Vida", 1 juliol 1999; "El vandalismo se puede eliminar", 15 juny 1999; "Honremos a las personas mayores", 1 setembre 1997.

Articles de premsa:

Diari de Sabadell. Secció de Societat. Pàgs. de religió dels dies 31 ag. 1996, 24 gen. 1998, 14 març 1998, 27 juny 1998, 12 des. 1998, 6 març 1999 i 26 juny 1999.

El 9 Nou. Secció de Societat. Pàgs. de religió dels dies 27 juny 1998 i 1 set. 1998.

El País. Secció Sociedad. 19 abril 1999.

El 9 Nou. "L'Ecumenisme a Sabadell", 23 gener 1998.

El País. "Homosexuales pero cristianos", 27 juny 1999.

Diari de Sabadell. "La Romería de la Virgen de Gràcia reunirà a la comunidad de Archidona", 12 juny 1999.

GRIERA, A.; "Aquells dissidents". Secció Línia directa a *El 9 Nou*, 20 juny 1997.

GRIERA, A.; "Isabel Vilà, progressista exemplar" al *Diari de Sabadell*, 21 juny 1997.

GRIERA, A.; "El primer congrés protestant de Catalunya". Secció Línia directa a *El 9 Nou*, 13 set. 1997.

GRIERA, A.; "Elogi de la unitat". Secció Línia directa a *El 9 Nou*, 9 nov. 1997.

GRIERA, A.; "Pasqua ecumènica". Secció Línia directa a *El 9 Nou*, 9 nov. 1997.+

GRIERA, A.; "Som Església". Secció Línia directa a *El 9 Nou*, 29 abril 1996.

GRIERA, A.; "L'esforç per la igualtat". *Diari de Sabadell*, 26 gener 1999.

GRIERA, A.; "Tres reals de vellón". *El 9 Nou*, 10 febrer 1999.

Guies i plànols:

Guia Urbana-Comercial i Telefònica de Sabadell. Edició 95-96. PUBLIACCIÓ.

La Guia de Sabadell. Grup Enciclopèdia Catalana. Guies Locals de Catalunya S.L. 1999.

La Guia Útil. El Vallès Occidental. Juny 1999-maig 2000. Índice Multimedia. 1999.

La Guia Grogga. Sabadell. 1996-97. Guia d'activitats econòmiques i guia urbana a color. Gabinet Cinco y Asociados S.L. 1996.

Plànol de Sabadell. Departament de Documentació i Informació de Base. Ajuntament de Sabadell, 1999.

L'església a sabadell. Un estudi sociològic local a l'entorn de les institucions religioses

Fonts estadístiques:

Institut d'Estadística de Catalunya. Cens de població 1991; Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1992.

Institut d'Estadística de Catalunya (1994). *Estadística comarcal i municipal 1993*. Generalitat de Catalunya;. Barcelona, 1994.

Padró Municipal d'Habitants 1997. Volumes I, III i IV; Ajuntament de Sabadell. Sabadell, 1998.

